

Акад. др ОБРЕН БЛАГОЈЕВИЋ

НЕКОЛИКО МИСЛИ О ТЕМИ:
„ТРАДИЦИОНАЛНЕ И САВРЕМЕНЕ ВРИЈЕДНОСТИ У
ЦРНОЈ ГОРИ“

*

У старом црногорском друштву постојао је врло широк спектар моралних норми, а доста узан правних.

*

Моралне норме дуго су играле улогу правних, тако да је оно што се обично зове обичајним правом у ствари био легализовани морал.

*

И каснији правни прописи црногорске државе у ствари су увелико легализовали већ постојеће моралне норме и дали им одређеније санкције.

*

Углед и друштвени положај појединца у патријархалном црногорском друштву мјерен је степеном поштовања моралних норми.

*

Моралне норме Црногораца поклапале су се са њиховом идејом и свијешћу о добром и лијепом.

*

Етички кодекс старог црногорског друштва имао је и ове двије битне карактеристике: био је свеобухватан, то јест прожимао је све сфере друштвеног живота, и за собом имао

друштвену принуду, која је обезбјеђивала његово вршење и кажњавала његове прекршиоце.

*

Друштвене санкције за повреду важећих моралних норми у патријархалном црногорском друштву биле су веома оштре.

*

Санкције за прекршај моралних норми опет су биле у првом реду моралног карактера: губитак угледа, непоштовање, чак презреност од стране свих у заједници. Али су ове моралне санкције имале и не малог практичног значаја: неваљалцу не само што нијесу хтјели дати на послугу коња или вола, већ ни дјевојку за сина.

*

Иако моралне санкције нијесу представљале неки тачно прописан систем казних мјера, сличан, на примјер, ономе у кривичном праву, ипак их је заједница одмјеравала према степену моралне виности појединца. Исто то могло би се изразити и другачије: вриједност појединца у заједници одмјеравана је приближно степену у коме је он, на дјелу, поштовао владајући морални кодекс.

*

Многе моралне норме старих Црногораца имају трајну вриједност, иако им се спољна форма, због измијењених друштвених услова, мијења.

*

Морални принципи пунили су својим садржајем све остале облике и изражаје друштвене свијести: право, литературу, педагогију, филозофију.

*

Дјела Његоша, Марка Миљанова, Зоговића, Лалића и многих других црногорских књижевника до те су мјере импретнирана моралним појмовима црногорског народа да се без дубоког разумијевања тих појмова ни сама не могу како треба схватити. Па и црногорска књижевност у цјелини може служити као примјер до које мјре једна литература може почивати на моралним схватањима свога народа и изражавати та схватања.

*

Важећи кодекс моралних норми прожимао је и читав одгојно-васпитни систем Црногораца: у кући, у селу, у братству и племену, човјек се од најранијег дјетињства па кроз читав живот, на сваком кораку и у свакој доживљеној прилици, учио ономе што ваља, какав став да заузима, какво понашање да усвоји.

*

У не тако давнашњем црногорском друштву опио би се, и то ријетко, који поп, учитељ, општински дјеловођа, полицијски писар и слично, а сељак готово никад. Данас се опијају и многи и систематски.

*

Већ ни наши дједови, дакле они који су припадали само једној или двјема генерацијама прије нас, нијесу знали ни за какву псовку, а синови наших отаца, штавише школовани људи, псују „као кочијаши“. Та ружна навика ушла је у црногорски народ споља, понајвише између два свјетска рата, и од ње треба одлучно очистити наш културни живот.

*

Помоћи ближњему у невољи једна је од веома важних норми црногорског моралног кодекса. Сјећам се како је у моме селу, у Пиви, двадесетих година, ноћу, једном сељаку изгорјела стаја са око 50 оваца и сијеном. Сјутрадан му је на сеоском, у ствари уједно и братственичком збору, прикупљено чак више и оваца и сијена него што је имао, а и грађа за нову стају, коју му је касније подигла моба.

*

Борба за интересе своје уже заједнице (села, братства, племена) несумњиво је била једна од норми црногорског моралног кодекса. Но, у сукобу са нормама правичности, објективности, истинољубивости, она је морала уступати. Позван да каже своју ријеч, као врло стар човјек, који је памтио и давнашња стања, Јако Бетков Благојевић, на питање о границама атара између свога и сусједног села, без колебања је указао на међе на које су указивали сусједи, а не његово братство.

*

Дужност према заједници, у разним формама, била је једно од највиших моралних начела старог црногорског друштва.

То се начело формирало током тешке вјековне борбе за опстанак и управо као неминован услов опстанка. У својој дефинитивној форми оно је у себе укључивало тако високу моралну вриједност да се дужност сматрала нечим посве природним, нечим што се само по себи разумије и за шта не сљедење никаква друштвена награда.

*

Кад је о томе ријеч, мени се чини да је у нашем савременом друштву премного оних који од заједнице изискују само своја права, а сасвим занемарују своје дужности према њој. Дубљи узроци те немиле и социјалистичком друштву неадекватне појаве, вјероватно, леже у томе што су сиромашне и експлоатисане масе дуге биле исувише гладне свакога права а исувише сите разних од експлоататора наметнутих им дужности. У сваком случају, мислим да је вријеме да се у нашем социјалистичком васпитном систему дужност према заједници опет стави на прво мјесто.

*

По старом црногорском моралном кодексу, скромност је била једна од најљепших људских врлина. При том није ријеч само о стидљивости и повучености дјевојака и младих жена, већ и о ћутљивости правих јунака, које си тешко могао привољети да говоре о својим дјелима. Ако је наведена вриједност код првих била тијесно скопчана с патријархалним односима, па је и разумљиво што, у вези с ослобођавањем жене, све већма нестаје, нимало није пожељно то што се код оних других све више надомјешта супротним појавама: самоистицањем, самохвалисањем, охолошћу.

*

Озбиљност и достојанствено држање у свакој прилици, одмјереност у говору и умјереност у јелу и пићу, презир према брбљивости, лакомислености и вјетропирству, резервисаност и обазривост при давању обећања, али одржавање дате ријечи по сваку цијену — биле су типичне одлике старог Црногорца. Оне су проистикале из комплекса свих услова његовог живота у великој зависности од природе и односа патријархалног друштва. Отуда није случајно што те особине у извјесној мјери подсјећају на оне код индијанског поглавице.

*

Слобода је битна претпоставка сваке црногорске моралне норме. Без ње је она незамислива, јер под принудом не може

ни бити моралне одговорности. При том се не ради само о слободи националној, већ и о слободи у најширем смислу.

*

Разумије се, ни старо црногорско друштво није било етички идеално, то јест имуно од сваког кршења владајућих моралних норми. Напротив, рјеђих или чешћих прекршаја је увијек било, али никад тако масовних да би се сматрали нормалним, то јест да би и сама одговарајућа норма *via facti*, у ствари, престала важити. Сасвим је разумљиво да је прекршаја једне моралне норме било у толико више у колико је она од појединца изискивала већа самоодрицања.

*

Несумњиво је да је етички кодекс старог црногорског друштва као цјелина одговарао материјалним условима друштвеног живота. Но, као и у кодексу правних норми или економских закона, и у њему су садржане и вриједности трајног карактера, које, ако не и по форми, по садржини живе и у новим друштвеним стањима као неупуштљиве тековине људске културе и хуманости.

*

Са све већим разбијањем патријархалних заједница (села, братства, племена), а тиме и ишчезавањем колективних санкција, све је више прекршилаца моралних норми.

*

Патријархалне моралне норме дубоко су уткане у читаво биће црногорског народа и, као такве, могу одиграти изванредно велику улогу у мобилизацији маса за постизање основних циљева савременог друштва.

*

Традиционалне моралне норме великим дијелом могу и треба да постану душа и савременог самоуправног црногорског друштва и да тако и даље врше своју огромну историјску улогу.

*

Традиционалним моралним принципима умногоме треба мотивисати и импрегнирати и наше савремено законодавство, како бисмо га учинили не само племенитијим већ и животворнијим и ефикаснијим.

*

Морална схватања црногорског народа у великом су искушењу у судару са још увијек непреливљеним нормама ђифтинског капиталистичког духа, који, по Марксовим и Енгелсовим ријечима, све вриједности претвара у новац.

*

Социјализам нас је затекао на ниском степену друштвеног развитка, кад је материјалном стимулусу морала бити додијелена веома важна улога у развоју производних снага, услед чега су и многе старе моралне норме увелико морале постати жртва тежње за материјалним богатством.

*

Током вјековних борби за слободу храброст је била једно од најпожељнијих својстава Црногорца. Она је, међутим, не мање пожељно својство човјека данашњице: отворено изношење критичког мишљења, супротстављање неваљалству у свакој прилици, спремност да се заштити слабији — одлике су храбра човјека данас исто као и јунаштво у боју јуче.

*

Као што је јунаштво било једна од најважнијих моралних норми старих Црногораца тако је и радљивост једна од најважнијих моралних норми сваког социјалистичког друштва. Нас бије глас да смо слаби радници: чак смо ушли у мноштво вицева у том погледу. У ствари, ранији Црногорац је ратовао, али и радио. Штавише, добар косац у миру имао је исто тако добар глас као добар јунак у рату. Црногорци су и данас врло радни људи. Оно што нам често недостаје то је систематичност у раду, испрајност, свијест о значају ситних, свакодневних и свакочасовних радова. У том погледу предстоји нам снажна борба субјективних социјалистичких снага, како би рад заиста заузео оно мјесто које је у борби за слободу имало јунаштво. То је питање стила и културе рада, које ће се, несумњиво, рјешавати заједно са нашим ширим друштвенокултурним прогресом.

*

Зашто је кодекс норми понашања и особина који се траже од једног комуниста, члана Партије или Савеза, у толикој мјери сличан кодексу моралних норми патријархалног црногорског друштва? Чини ми се да је то зато што се у оба случаја ради о најбитнијем друштвеном интересу — успјеху у борби за слободу и људски напредак.

*

Данас се судије, чак и у Црној Гори, све више жале на непоузданост свједока као доказних средстава истине. У старом црногорском друштву свједоку који се „душно“ могло се вјеровати готово с апсолутном сигурношћу. И истинољубивост је била неопходни елемент чојства.

*

Мислим да наша савремена епоха и са гледишта морала носи обиљежја прелазног периода: многе старе етичке норме, чак и оне трајнијег карактера, све већма губе од свог негдашњег значаја, па постепено и ишчезавају, ту пред очима само једне генерације, док се нове моралне норме социјалистичког друштва још нијесу сасвим развиле и учврстиле. Црна Гора је у изградњу социјализма ушла са врло неразвијеном привредом, па је увелико тек заједно са њим дошла и робна привреда са свим својим посљедицама, укључив и својствену јој тежњу да све вриједности претвори у новац. Тиме се, мислим, може објаснити и извјесна дефлекција моралних односа код нас.

*

Колико је снажан фактор одржавања морала била контрола од стране јавног мњења у селу, братству или племену најбоље свједочи чињеница да су морални деликти Црногораца, иако релативно ријетки, ипак очевидно чешћи у срединама ван те контроле.

*

У античким друштвима етички квалитети су били готово једина мјерила вриједности човјека и његове подобности за јавне функције. У патријархалним заједницама, па и црногорским, такође су задржали прворазредни значај. Разумљиво је што модерна друштва имају своју, много сложенију скалу вриједности, али није добро што се често у тој скали скривају и такве „вриједности“ као што су: непринципијелност, недоследност, дволичност, конформизам, додворивање и сличне. Догађа се чак и то да уз степенице друштвене хијерархије појединац напредује у толико брже и више у колико су му етички квалитети слабији. Само стварно и потпуно развијени самоуправни односи могу сасвим онемогућити сличне појаве.

*

Морална схватања била су чак најодлучнији чиниоци у масовном опредељењу црногорског народа за НОБ и револуцију.

Без узимања у обзир тога фактора било би заиста немогуће објаснити ни масовитост покрета ни, посебно, чињеницу да су у њему узели активног учешћа и елементи које њихов класни положај тамо не би упутио.

*

И наше савремено социјалистичко друштво у Црној Гори може се увелико напајати на многим врелима оних етичких принципа који су важили у старом црногорском друштву, врелима која су у ствари трајна тековина човјекове културе, али која је буржоазија корумпирала и гушила. То је у Црној Гори утолико лакше што је буржоаски дух и буржоаски морал био захватио ипак само танке слојеве друштва, а гдје је, напротив, у дубини народних, углавном патријархалних и сељачких слојева, било толико много и тако дубоко усађених моралних норми, мање-више адекватних захтевима социјалистичких односа међу људима. Између осталих норми, тамо, у народним масама, било је и мноштво оних којима су се регулисали заједничка својина, заједнички живот и рад. Рибарске задруге на Скадарском језеру биле су добар примјер за то.

*

Кад је ријеч о негдашњим и садашњим моралним вриједностима у Црној Гори, никако не би требало ћутке прећи преко дивних педагошких упутстава која је за школску омладину, а то је — разумије се — углавном била омладина основних школа, саставио надзорник Милан Костић. Она и дан-данас могу служити као примјер како се читав педагошки систем одгоја интимно импретнира високо моралним начелима. Тамо је заиста обухваћено све, од љубави и дужности према родитељима до љубави и дужности према отаџбини. Не би се могло рећи да наш савремени васпитни систем баш поклања сувише велику пажњу моралној страни одгоја.

*

Ако је заједница културе битан, конститутивни елеменат једне нације, онда се заиста може рећи да у тај елеменат улазе и морална схватања црногорског народа, која тако постају битним саставним дијелом и црногорског националног бића.

*

Неоспорно је да је проучавање теме која је предмет овог нашег разговора од великог и вишестраног научног интереса. На жалост, за њено дубље и сигурније проучавање недостају нам квантитативни подаци. Зато мислим да би било добро ако би се за њихово прибирање искористио слиједећи попис ста-

новништва, који, као што знамо, пада идуће године. Једним допунским, добро промишљеним и адекватним упитником могло би се, релативно лако и јефтино, доћи до драгоцјених чињеница, којима би се битно допуниле оне из судске статистике.

*

Најзад, неколико мисли о предмету и методу проучавања морала у Црној Гори.

а) Предмет:

— моралне норме које су се тицале понашања појединаца у разним животним ситуацијама; црногорски друштвени идеал човјека; шта није било дозвољено, а шта је чак презиру било подложно; скала друштвених вриједности;

— социолошко објашњење настанка важнијих моралних норми и њиховог друштвеног значаја; коријени у друштвено-економским односима патријархалног друштва;

— друштвене санкције за повреду моралних норми и друштвено признање за њихово поштовање;

— еволуција и трансформација важнијих моралних поступака и њихови узроци;

— утицај капитализма (нарочито из међуратног периода) на моралне норме старог црногорског друштва;

— утицај поратних, социјалистичких односа на те норме;

— савремене, социјалистичке моралне вриједности у теорији и пракси; до које мјере су се код нас стварно развиле и учврстиле разне норме социјалистичког морала.

б) Метод:

— непосредно проучавање и запажање на терену, посебно разговори са старијим људима;

— проучавање старије и новије црногорске литературе;

— проучавање архива старих и савремених судова у Црној Гори;

— прикупљање података путем адекватних анкетних упитника;

— статистика кривичних дјела (стара и новија).

Academician dr Obren Blagojević

A Few Thoughts on »TRADITIONAL AND CONTEMPORARY
VALUES IN MONTENEGRO«

Summary

This paper comprises some forty unconnected thoughts of the author on moral views in the old Montenegrin society and on the importance of these views nowadays.

The first thing to stress is the richness and variety of moral norms, which had, at the same time, the role of legal norms too. Consequently, these moral norms included social sanctions, which insured their observance and which were very severe, though they themselves had ethical character too.

Moral principles have imbued all the other forms and expressions of the social consciousness: law, literature, pedagogy, philosophy.

It goes without saying that the character of moral norms depends on the character of the socio-economic relations and the changes in the latter entail a change of the former, but it does not mean that many of the traditional moral norms do not have a lasting value. As such, they have been among the most important factors that have contributed to the mass determination of the Montenegrin people to take up the struggle for national liberation and the socialist revolution.

Even our contemporary society could draw a lot from many of the sources of the old Montenegrin ethical principles. In Montenegro this is so much the easier that the bourgeois spirit and bourgeois morality had penetrated only a very thin portion of the society, while patriarchal moral views still prevailed in the masses of, predominantly, farmer population.

At the end of his paper the author gives a few concrete thoughts on the subject and the method of the research of morality in Montenegro.